

Česko-slovenské sociologické dny

Praha, 10.–12. května 2004

Konference Česko-slovenské sociologické dny proběhla v Praze ve Vile Lanna a v Sociologické knihovně Sociologického ústavu AV ČR ve dnech 10.–12. května 2004. Akci pořádaly Sociologický ústav Akademie věd ČR, Sociologický ústav Slovenské akademie věd a Masarykova Česká sociologická společnost.

Cílem konference bylo přispět k obnově a posílení vzájemné česko-slovenské spolupráce ve společenských vědách. Program byl členěn do tematických bloků, které obsahovaly krátké příspěvky a diskuse k jednotlivým tématům a k otázkám spolupráce. Součástí akce bylo setkání sociologických společností obou zemí, setkání zástupců odborných časopisů ČR, Maďarska, Polska a Slovenska a prezentace odborných publikací a dalších materiálů z výzkumných institucí. Akce poskytla prostor též pro užší vzájemná jednání institucí z obou zemí.

Program konference byl tematicky rozčleněn do následujících bloků (v závorkách jsou uvedeni garanti každého z nich):

Sociální struktura (Milan Tuček, SoÚ AV ČR)
Infrastruktura výzkumu (Jindřich Krejčí, SoÚ AV ČR)

Regiony, lokální politika (Peter Gajdoš, SÚ SAV)

Rodina a gender (Alena Křížková, SoÚ AV ČR)

Veřejná politika (Zuzana Kusá, SÚ SAV)

Občanství (Monika Čambáliková, SÚ SAV)

Jakou metodologii pro současnou sociologii?
 (Hynek Jeřábek, FSV UK)

Výzkum veřejného mínění (Adéla Seidlová, SoÚ AV ČR)

Program budoucnosti (Michal Illner, SoÚ AV ČR)

Masarykova Česká sociologická společnost a setkání sociologických společností
 (Jiří Buriánek, FF UK)

Setkání doktorandů (Petra Rakušanová, SoÚ AV ČR)

Setkání kateder (Jiří Buriánek, FF UK)

Setkání redakcí časopisů (Marek Skovajsa, SoÚ AV ČR)

Konferenci doprovázel poměrně velký zájem o účast, který odpovídal současné vysoké poptávce po podobném setkání. Číslo 116 registrovaných účastníků přesáhlo původní očekávání iniciátorů akce. Vedle pracovníků pořádajících institucí se konference zúčastnili též výzkumníci z Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, Filozofické fakulty a Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, Fakulty humanistiky Trnavské univerzity a členové dalších výzkumných a pedagogických pracovišť z obou republik. Přítomni byli i zástupci předsednictva obou akademií věd.

Program konference pokrýval řadu rozsáhlých oblastí sociálního výzkumu. Jednotlivé tematické bloky přitom disponovaly poměrně krátkým časem v rozmezí 1,5 až 2 hodiny. Toto uspořádání neposkytlo příliš velkou možnost věnovat se konkrétním výzkumům do hloubky, ale na druhou stranu otevřelo prostor pro setkání odborníků z různých institucí a oborů a pro stručné prezentace jejich práce auditoriu.

Obecným cílem akce nebyl tolik přímý příspěvek ke konkrétním výzkumům, ale spíše překonávání existujících bariér v komunikaci mezi výzkumníky. České a slovenské sociální vědy jsou poměrně malé a sociologové v jednotlivých oblastech výzkumu se často znají osobně. Vzájemná znalost projektů a výsledků práce ovšem jen zřídka překračuje úzce vymezené oblasti výzkumných zájmů. Konference tak přispěla k překonání bariér nejen v oblasti česko-slovenské spolupráce, ale i obecněji vzhledem k možnostem vzájemného poznávání práce výzkumníků aplikujících různé metodologické přístupy, odborníků z různých oborů a z různých institucí.

Dlouhá společná tradice výzkumu, podobné institucionální uspořádání a blízkost jazyka připravily pro současnou česko-slovenskou spolupráci výjimečný prostor. Přesto po rozdělení Československa, v posledních 12 letech, došlo k výraznému útlumu vzájemné spolupráce a zájmu o ni. Stalo se

tak paradoxně též ve prospěch širší mezinárodní spolupráce. I když se kolegové z českých a slovenských výzkumných institucí setkávali v mezinárodních projektech, bilaterální spolupráce spíše upadala.

Postupující transformace vědy v obou zemích a společná problematika integrace do evropského výzkumného prostoru vyvolala novou vlnu poptávky po česko-slovenské spolupráci. Na obou stranách hranice jsou řešeny podobné problémy v oblasti institucionálního a finančního zabezpečení výzkumu. Značnou výhodu může představovat vzájemná podpora účasti v mezinárodních výzkumných projektech programů EU. V neposlední řadě samotná výjimečnost vzájemného vztahu obou zemí (a jejich společností) a jeho proměny představuje zdroj významných témat pro komparativní výzkum.

Ve všech jmenovaných aspektech konference přinesla řadu více i méně konkrétních výstupů. K nim patří například záměry uspořádat společné konference, které vyplynuly z jednání v tematickém bloku Rodina a gender a ze setkání sociologických společností, dohody o společné výměně informací o projektech, dohody o výměně publikací, spolupráce mezi katedrami při organizaci studijních programů, výměnných pobytů studentů a pedagogů a při organizaci přednášek zahraničních hostů. Diskuse a výměna zkušeností probíhaly i nad konkrétními mezinárodními projekty programů EU s českou a slovenskou účastí a nad projekty mezinárodního komparativního výzkumu ISSP a European Social Survey.

Setkání zástupců redakcí a redakčních rad časopisů Sociológia/Slovak Sociological Review a Sociologický časopis/Czech Sociological Review vytvořilo prostředí pro přátelskou debatu o výzvách a problémech, se kterými se v současnosti vydávání odborných sociologických časopisů v obou zemích spojuje. Slovenští zástupci (L. Macháček, J. Stena) připomněli klíčové momenty historie slovenského sociologického časopisu a na obdobné téma za českou stranu vystoupil člen redakční rady M. Illner. Redakce časopisů si vyměnily

zkušenosti týkající se recenzního řízení, praxe vydávání monotematických čísel a vývoje *impact factoru*. Výsledkem setkání byla dohoda o intenzivnější výměně časopisů a bližší spolupráci při ediční činnosti.

Zástupci časopisů Hungarian Sociological Review, Polish Sociological Review, Sociológia/Slovak Sociological Review a Sociologický časopis/Czech Sociological Review jednali o možnosti vytvoření nového středoevropského periodika.

Setkání doktorandů z různých univerzitních a výzkumných pracovišť v sociologii a dalších společenských vědách (např. politická věda, demografie, atd.) nabídl zajímavý pohled jak na podmínky doktorského studia, tak na účast doktorandů na výuce a výzkumu. Byly diskutovány různé možnosti zahraničních stáží a financování výzkumných projektů. Kritizován byl přitom hlavně nedostatek možností financování doktorských výzkumných projektů ze strany některých vysokých škol.

Přínos konference se ovšem nevyčerpал pouze v konkrétních ujednáních mezi institucemi a výzkumnými týmy. Prezentace byly určeny pro širší auditorium, kterému přinesly informace o šíři a pojetí výzkumu v jednotlivých oblastech v obou republikách, o řešených projektech i vydaných publikacích a datových souborech.

Vydání konferenčního sborníku je v přípravě. Podrobný program, další informace o průběhu konference a shromážděné elektronické dokumenty z prezentací v jednotlivých tematických blocích jsou dostupné na internetové adrese: <http://www.soc.cas.cz/cssd>.

Historie vzájemných vztahů

Česká a slovenská sociológia sa navzájom ovplyvňovali a ovplyvňujú už viac ako sto rokov. Doteraz ale išlo vždy o vzťah výrazne asymetrický. Pre slovenskú sociológiu bolo české sociologické myslenie veľmi často nielen zdrojom inšpirácie, ale ju aj priamo ovplyvňovalo a sprostredkovávalo jej teoretické iniciatívy z celého sveta. Naopak, vplyv

slovenskej sociológie na českú je relatívne menší.

Už počiatky slovenského sociologického myslenia boli priamo iniciované z Čiech a boli spojené s menom českého sociologického klasika T. G. Masaryka. Masaryk totiž na prelome 19. a 20. storočia priamo inicioval vznik časopisu Hlas, okolo ktorého sa združila mladá slovenská liberálne orientovaná inteligencia. Masaryk inšpiroval hlasistický liberálny a modernizačný projekt slovenskej spoločnosti, ktorého vedľajším produktom bola i propagácia sociológie. Z tohoto hľadiska sa zdá byť Masarykov prínos k inštitucionalizácii sociológie na Slovensku dodnes nedocenený. Hlasistické hnutie totiž bolo pre počiatky sociológie na Slovensku kľúčové nielen tematicky, ale i personálne – veď jednotlivé hlasistické osobnosti sa i neskôr etablovali ako významní slovenskí sociológovia – v tejto súvislosti treba spomenúť najmä Antona Štefánka, prvého slovenského profesora sociológie, ale i nielen čisto sociologicky orientované osobnosti Milana Hodžu či Vavra Šrobára.

Práve prostredníctvom Masaryka sa na Slovensku prvýkrát propagovali klasici sociológie a sociológia sa stala vedou, ktorá mala napomôcť a usmerniť národnoemancipačný proces slovenského národa. Tento proces sa Masaryk snažil usmerniť i projektom tzv. česko-slovenskej vzájomnosti, neskôr i konštruovaním jednotného československého národa, ktorý bol chápaný predovšetkým politicko-teritoriálne. Tento pokus sa síce nepodaril, české a slovenské emancipačné procesy sa nakoniec ukázali silnejšie, ale napomohol k vzniku Československa ako spoločného štátu.

Anton Štefánek sa po vzniku Československa zasadil o výučbu sociológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Keďže v tom čase bolo na Slovensku veľmi málo národnej inteligencie a chýbal tu i graduovaný sociológ, výučbu v Sociologickom seminári zabezpečovali až do r. 1938 osobnosti českej sociológie. Hlavne vďaka Štefánkovým osobným intervenciám prišiel do Bratislavy najprv profesor Jo-

sef Král (učil tu v rokoch 1924–1932 a zamestnal sa na sociálny vývoj a pokrok a predstavenie diel sociologických klasikov Durkheima a Spencera). Krála na Univerzite Komenského neskôr nahradil empiricky a štatisticky orientovaný Otakar Machotka. V rokoch 1936–1938 tu pôsobil aj filozof a sociológ Josef Tvrďý. Sociológiu ako univerzitnú disciplínu na Slovensku teda vybudovali a prvú generáciu slovenských sociológov vychovali českí profesori, ktorí museli po roku 1938 kvôli zmene politicko-spoločenských pomerov a rozdeleniu Československa zo Slovenska odísť. Napriek tomu na Univerzite Komenského i počas klérofašistického tzv. slovenského štátu pôsobili českí sociológovia A. Obrdlík a B. Vašek.

Slovenský sociológ Anton Štefánek bol zasa v tridsiatych rokoch členom redakcie brnenskej Sociologickej revue, významného českého sociologického časopisu, kde bol zodpovedný za uverejňovanie textov zaoberajúcich sa Slovenskom.

Ďalšia sľubná spolupráca českých a slovenských sociológov, ktorá sa rozbehla po oslobodení v roku 1945, bola v Čechách i na Slovensku násilne prerušená nástupom komunistického režimu po roku 1948. Nepomohol ani spoločný protest osobností česko-slovenskej sociológie I. A. Bláhu, E. Chalupného a A. Štefánka – sociológia bola prehlásená za „buržoáznu paveldu“ a v oboch krajinách bola úplne zlikvidovaná, prípadne nahradená historickým materializmom.

Obroda sociológie sa v polovici 60. rokov uskutočnila v úzkej spolupráci českých a slovenských sociológov. Na najvýznamnejšej sociologickej iniciatíve z tohto obdobia – Machoninovom výskume sociálnej stratifikácie, ktorého výsledky boli publikované pod názvom „Československá spoločnosť“ v roku 1969 v Bratislave, sa podieľal český (pod vedením P. Machonina) i slovenský (pod vedením R. Roška) výskumný tím. Tento výskum však postihol v oboch krajinách rovnaký osud – po tzv. „normalizácii“ začiatkom sedemdesiatych rokov bol označený vtedajšou mocou za prejav pravicového oportunizmu

v československej sociológii a jeho autori boli politicky prenasledovaní. I preto sa už do dôsledkov neuskutočnila zamýšľaná hlbšia komparácia stratifikácie českej a slovenskej spoločnosti, ktorú mal uskutočniť slovenský výskumný tím.

V období 70. a 80. rokov sa česká a slovenská sociológia vyvíjala veľmi podobne – jej hlavnou charakteristikou bolo jej ideologické obmedzovanie. Dôsledky normalizácie mali ťažký dopad na sľubne sa rozvíjajúcu úroveň sociologického myslenia v oboch krajinách. Isté odlišnosti sa prejavili iba v miere existenčných postihov proskribovaných sociológov – na Slovensku prebehla normalizácia z rozličných dôvodov o niečo mäkšie ako v Čechách, kde mala zakázané publikovať takmer celá jedna generácia sociologických osobností a mocensky sa presadil takmer výhradne rigidný a ortodoxný marxizmus. Sociológia sa však rovnako v Čechách i na Slovensku izolovala od vývinu vo svete a ideologizovala sa. Na pôde ideologicky nezávadnej, oficiálnej sociológie sa v tomto období udržiavali kontakty medzi českými a slovenskými sociológmi v rozvíjajúcich sa rezortných a odvetvových sociológiách, ktoré však plnili primárne sociotechnické, establishmentové a prípadne i apologetické funkcie – snažili sa pomáhať riešiť rastúce problémy, ktoré režim produkoval.

Po demokratizácii pomerov po roku 1989 sa sociológia v Československu začala slobodne rozvíjať a znova obnovila kontakty so svetovou sociológiou. Po vzniku samostatnej Českej a Slovenskej republiky v roku 1993 sa však vzájomné kontakty medzi českou a slovenskou sociológiou začali vytrácať. V druhej polovici 90. tých rokov sa riešilo iba málo spoločných bilaterálnych projektov, vedecká spolupráca sa v oboch republikách orientovala skôr na krajiny západnej Európy a na výskumné programy Európskej únie. Len veľmi málo českých sociológov publikovalo svoje práce v slovenskej Sociológii a analogicky veľmi málo Slovákov v českom Sociologickom časopise. Komunikácii a spolupráci medzi národnými sociológami v strednej Európe paradoxne často pomáhala tretia stra-

na – či už výskumné inštitúcie Európskej únie, alebo nemecký projekt GESIS, ktorý na webe (www.gesis.org) informuje o výskumoch a výskumných inštitúciách sociálnych vied v strednej a východnej Európe s cieľom napomôcť ich spolupráci a vydal i publikáciu „Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe. Handbook on Economic, Political Science and Sociology (1989–2001)“, v ktorej sa analyzuje a komparuje vývoj sociológie v desiatich stredo- a východoeurópskych krajinách (vrátane Česka a Slovenska). Ďalším príspevkom ku komparácii vývoja sociológie v strednej Európe v deväťdesiatych rokoch je kniha J. Muchu a M. F. Keena „Eastern Europe in Transformation. The Impact on Sociology“, ktorá vyšla v roku 1995 v Londýne.

Pokusom o prelomenie rastúcej bilaterálnej izolácie boli prvé Slovensko-české sociologické dni, ktoré sa uskutočnili 15. a 16. 4. 1999 v Bratislave. Usporiadateľmi tohto stretnutia boli Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV a Masarykova česká sociologická spoločnosť a významnou pomocou prispela i nadácia Friedrich Ebert Stiftung v Bratislave. Pôvodcom myšlienky tohto podujatia bol vtedajší predseda Slovenskej sociologickej spoločnosti Ladislav Macháček. Podujatie bolo zamerané predovšetkým na problematiku transformačných zmien v Čechách a na Slovensku a bolo rozdelené do piatich tematických okruhov: zmeny sociálnej štruktúry a formovanie občianskej spoločnosti; trh, sociálna sféra a rodina; sociálna patológia; identity v procesoch európskej integrácie; sociologické inštitúcie, výskum a vzdelávanie. Na tejto konferencii vystúpilo vyše päťdesiat českých a slovenských sociológov, ktorí informovali o svojich ukončených výskumoch, výskumných zámeroch a možnostiach ďalšej spolupráce. Súčasťou konferencie bola diskusia vedúcich katedier sociológie v Čechách a na Slovensku zameraná na stav a perspektívy výučby sociológie v akademickom prostredí.

Na záver tejto konferencie českí sociológovia prisľúbili jej recipročné usporiadanie v Českej republike.

Jindřich Krejčí, Robert Klobucký a red.